

II. ROZPRAWY I KOMUNIKATY

Józef Wojakowski

ROZKAZ MAJORA FRANCISZKA JEROWSKIEGO KWATERMISTRZA W SZKOLE RYCERSKIEJ W WARSZAWIE

W tzw. Tekach paryskich znajdujących się w Bibliotece Polskiej w Paryżu, w "Zbiorze materiałów do czasów Stanisława Augusta", zachował się interesujący dokument, który w inwentarzu nosi tytuł "Plan pracy i zajęć dla Szkoły Kadetów w Warszawie z 25 marca 1781"¹. Faktycznie jest to tytuł sztuczny, bowiem oryginał dokumentu ma formę rozkazu i nie jest opatrzony nagłówkiem. Formuła wstępna zawiera następujące elementy: "w Warszawie d. 25 martij 1781. Parol. Pins [k?] y Sochaczew. Jutro ordyn: Klassy" - sprowadzające się do daty wydania rozkazu, pod określonym hasłem, który ma być odczytany dnia następnego. W każdej z klas Szkoły przeprowadzano codzienne apele, podczas których odczytywano rozporządzenia władz. Dnia 25 marca przypadła niedziela i wnosząc z dalszego ciągu formuły wstępnej - rozkaz miał być odczytany w poniedziałek 26 marca 1781 r.²

Rozkaz skierowany do podbrygadierów i gefrejterów wyznaczał lekturę określonych dzieł, która miała służyć z jednej strony pogłębieniu wiedzy własnej bezpośrednich wychowawców młodzieży, z drugiej zaś upowszechnianiu znajomości tych dzieł wśród elewów. Obszerny tekst rozkazu podpisany jest przez majora Franciszka Jerowskiego.

Zawarty w nim wykaz literatury wymaga przeprowadzenia identyfikacji bibliograficznej, ponieważ podaje w daleko idącym skrócie tytuły dzieł, sporadycznie nazwisko autora /nie zawsze we właściwej pisowni/, natomiast całkowicie pomija miejsce i rok wydania. Pełny tekst dokumentu z adnotacjami zawierającymi ustalenia bibliograficzne - jest zamieszczony w aneksie na końcu niniejszego artykułu. Przy identyfikacji bibliograficznej brano pod uwagę wydania dzieł do roku 1781.

W dotychczasowej historiografii kierowanie programowym wychowaniem młodzieży w Szkole Rycerskiej wiązano z zajmowaniem stano-

wiska komendanta lub wicekomendanta, a także szefa Korpusu Kadetów, którym był sam król. Spośród cywilnych pracowników do działalności tego rodzaju upoważniony był dyrektor nauk, ale nie mógł on wydawać zarządzeń w formie rozkazu wojskowego. Rozkaz został wydany w czasie, gdy wicekomendantem Szkoły był Fryderyk Józef Moszyński, zaś dyrektorem nauk Christian Pfleiderer. Szefostwo i komenda Korpusu spoczywały stale w rękach jego założycieli: Stanisława Augusta i Adama Kazimierza Czartoryskiego.

Franciszek Jerowski, urodzony w 1735 r., mający za sobą dziesięcioletnią służbę w wojsku saskim - otrzymał w 1766 r. królewski patent na kapitana w Szkole Rycerskiej. Legitymował się znajomością języka niemieckiego i francuskiego. Powierzono mu stanowisko adiutanta oraz funkcję kwatermistrza; ponadto do jego obowiązków należało zajmowanie się kasą Szkoły. W 1774 r. otrzymał stopień majora, na którym pozostawał niezmiennie do 1794 r., kiedy to został awansowany na podpułkownika³. Zdaniem Kamilli Mrozowskiej - F. Jerowski był oficerem niezwykle sumiennym i pełnym oddania, który w swej pracy kierował się jedynie dobrem Korpusu⁴. Pozostał w Szkole również w najtrudniejszym, końcowym okresie jej funkcjonowania - aż do momentu zamknięcia w grudniu 1794 r. Warto podkreślić, że w czasie Insurekcji Warszawskiej - pułkownik Jerowski pełnił obowiązki zastępcy prezydenta miasta Ignacego Wyssogoty Zakrzewskiego - w komendzie policji⁵.

Powstaje pytanie - czy wydawanie rozkazów dotyczących programu wychowania elewów w Szkole Rycerskiej mogło znaleźć się w gestii kwatermistrza? Mieczysława Miterzanka, analizując działalność pedagogiczną A. K. Czartoryskiego stwierdziła, że na skutek istniejących nieporozumień między nim i Stanisławem Augustem - osobisty związek komendanta z Korpusem Kadetów uległ z czasem rozluźnieniu. Władzę zwierzchnią, w razie swej nieobecności, przekazywał zastępczo wicekomendantowi lub F. Jerowskiemu z tytułem "pro nunc komendę mającego"⁶. Powierzenie tymczasowej komendy właśnie Jerowskiemu należy uznać za dowód wysokich względów i zaufania, jakim zapewne cieszył się on u księcia generała ziem podolskich i samego króla.

Rok 1781 w życiu Szkoły Rycerskiej musiał wyróżniać się szczególnie dotkliwym zaniedbaniem w poziomie wiedzy i dyscypliny - wśród elewów i pomocniczej kadry wychowawczej - skoro Jerowski w pierwszych słowach rozkazu użył stwierdzenia jednoznacznego w wy-

mowie: "Gdy mało się znajduje w Korpusie teraz kadetów zdolnych do korzystania w czytaniu, zdaje się być rzeczą przynajmniej arcy-potrzebną, aby P. P. Sous-brygadierowie i gefrejterowie /których jest najszczytniejszą powinnością ustawnie w biegu wszystkich momentów chwytać pory zręczne, do zachęcania i zagrzewania młodzieży do dobrego/ czerpali w źródłach pożytecznych czytowania, maksymy i przykłady rzetelności, patriotycznego entuzjazmu, waleczności, brzydzenia się wszystkim tym, cokolwiek honorowi najdelikatniejszemu i uczciwości przeciwnym być może ..."7. Z pierwszych słów powyższego cytatu nie należy wnosić, że w Korpusie znalazło się w owym czasie wielu kadetów, dla których sztuka czytania była umiejętnością obcą. Zapewne chodzi tu o przejawy braku zainteresowania lekturą, co w procesie dydaktycznym jest zjawiskiem negatywnym i któremu należało zaradzić.

Rozkaz adresowany był w szczególności do podoficerów w stopniu podbrygadierów oraz gefrejterów, którzy sprawowali bezpośrednią i stałą opiekę nad młodzieżą. Regulamin Szkoły stanowił, że "Podbrygadierowie posiadają, co prawda, niższe stanowiska, w rzeczywistości jednak, najbardziej potrzebni w Korpusie Kadetów: to od nich zależy porządek, dokładność, pilność i dobre zachowanie, jakie powinny panować w ich brygadach ..."8. Gefrejterowie, natomiast, wybierani byli spośród wyróżniających się kadetów, a powinności ich regulowały specjalne przepisy. Gefrejter stał na czele wszystkich dekurii wchodzących w skład brygady. Dekurie zaś stanowiły bardzo istotną formę samowychowawczych organizacji elewów9.

Rozkaz Jerowskiego zawiera wykaz 28 dzieł, które miały stać się lekturą obowiązkową. Zgodnie z nakreślonym celem dydaktyczno-wychowawczym: "Te czytania, aby w pożytek poszły, nie trzeba aby otrzymując odbywały się, jak wszystko się dotąd dzieje, nie trzeba aby w rozerwanu i rozsypaniu myśli, lecz w chęci korzystania i dla siebie i dla drugich"10. Ustalona w rozkazie metoda recepcji czytelniczej zakłada podział lektury na dwie grupy. Literatura o treści historycznej - w liczbie 22 tytułów - powinna być przyswajana codziennie, zespołowo przez podbrygadierów. Rozkaz zalecał czytającym: "...pryncypalniejsze przypadki w seksterna swoje komotować...", a ponadto: "Historyczne czytania zawsze z kartami geograficznymi czynić się mają"11. Drugą grupę stanowiło 6 dzieł filozoficzno-moralnych, które: "W niedzielę z rana, po kaplicy, zgromadzą się w klasie której sous-brygadierowie, gefrej-

terowie i kadeci siódmej klasy i czytać będą przez godzinę...¹². Szczegółowego wyboru tekstów, w tym przypadku, dokonywał miał dyrektor nauk: "Imc Pan dyrektor nauk wybierał będzie jakie ma być czynione czytanie, a brygadier inspekoję mający dopilnuje, ażeby żaden sous-brygadier ani gefrejter od tegoż czytania nie uwalniał się i nieprzytomnych zaraz oficerowi komendę mającemu meldować będzie"¹³. Wnosić z tego należy, że dopełnienie obowiązku lektury było dyscyplinarnie przestrzegane.

Wspomniane wyżej "seksterna" z tekstów ozytanych miały stanowić materiał dydaktyczny na zebrania z kadetami, a mianowicie: "Od 3-ej do 4-ej w niedzielę i we święta zejdą się kadeci do stancji swych brygadierów i tam w przytomosci ich sous-brygadier [owie] i gefrejterowie czytać będą kadetom ekstrakty ciekawych i pożytecznych rzeczy, które sobie w przeciągu tygodnia w seksterna zanotowali"¹⁴.

Czytelniotwo wyznaczonych dzieł miało być zapewne jednym ze sposobów uzdrowienia stosunków panujących w Szkole Rycerskiej, bowiem zdaniem Jerowskiego: "...mało-dbalstwo i zasypianie tych wszystkich, których ozuwać jest powinnością, źródłem stało się opuszczenia się kadetów i tego nieporządku, który w nim panuje; zamiast oo by wydoskonalenia dążyć miał Korpus, dąży do upadku..."¹⁵.

Bardzo wymowna jest wiara w siłę oddziaływania lektury, w procesie wychowawczym nauczycieli i uczniów, która w tym sprzed dwustu laty sformułowanym zaleceniu - w pełni jest udokumentowana. Warto wobec tego przyjrzeć się, w jakich dziełach dostrzegano najcenniejsze wartości dydaktyczno-wychowawcze.

W lekturach z zakresu historii na pierwszym miejscu znajduje się dzieło Christiana Friedricha Pfeffela von Kriegelstein "Abrégé chronologique de l'histoire et du droit public d'Allemagne..."¹⁶. Autorem był wybitny prawnik, publicysta i dyplomata francuski - żyjący w latach 1726-1807. W okresie jego służby przy dworze saskim bliskie stały mu się sprawy Polski, której poświęcił traktat prawniczy "Etat de la Pologne avec une abrégé de son droit public et les nouvelles constitutions..." wydany w Paryżu w 1770 r. Wyżej wymienione "Abrégé chronologique..." Pfeffela zostało uznane przez współczesnych za naśladownictwo wcześniej opublikowanego dzieła Charlesa Jeana François Hénaulta "Nouvelle abrégé chronologique de l'histoire de France ...", które również znalazło się, ale na trzecim miejscu, w wykazie "historycznych czytań" wyzna-

czonych rozkazem Jerowskiego¹⁷. Warto nadmienić, że o popularności dzieła Pfeffela świadczy fakt, iż Stanisław August wprowadził je nawet do swej biblioteki pałacowej w Kozienicach¹⁸. Wspomniany Ch. J. F. Hénault /1685-1770/ francuski historyk, dramato- i komediopisarz, członek akademii w Paryżu, Nancy, Berlinie i Sztokholmie; osobisty przyjaciel Voltaire'a, a także mąż stanu i m.in. prezydent parlamentu w 1706 r. - stał się autorem bestselleru, który został wielokrotnie wydany za jego życia. "Nouvelle abrégé chronologique de l'histoire de France..." przedstawiało sobą nowoczesny i oryginalny sposób wykładu historii. Prezentowało ludzi najbardziej znaczących w okresie panowania danego władcy. Ujmowało fakty w ich powiązaniu wzajemnym i wyróżniało się precyzyjnością pojęć. W sumie zostało przez współczesnych uznane za modelowe w zakresie podstawowego wykładu historii - niemniej jego treść nie wytrzymywała ścisłej krytyki naukowej¹⁹. Natomiast "Abrégé..." Pfeffela, mimo znacznej popularności, posiadało wysoką wartość naukową - wyraźnie podkreślaną przez wybitnego historyka szkockiego, rektora uniwersytetu w Edynburgu - Williama Robertsona /1721-1793/, który opracowując dzieje panowania Karola V często odwoływał się do ustaleń Pfeffela, jako autorytatywnych²⁰. Wybitne dzieło Robertsona "Histoire du régné de l'empereur Charles Quint...Ouvrage traduit de l'anglois" w analizowanym wykazie lektur znalazło się na drugim miejscu²¹. O jego popularności, a jednocześnie o doniosłości zawartych w nim myśli, świadczyć może zanotowane w "Obserwacjach z Polski" stwierdzenie Huberta Vautrina /wychowawcy Kazimierza Nestora Sapiehy/: "Zbytek żywi się wyrobami rękodzieła i państwo, które zezwala na zbytek w artykułach luksusowych, nie wprowadzając równocześnie potrzebnego mu rzemiosła, jest państwem, które samo się wyniszcza i wyludnia - jak twierdzi autor dziejów panowania Karola V."²². Natomiast znaczenia naukowo-badawczego dzieła Robertsona dowodzi fakt, że jeszcze w 1809 r. w "Odezwie Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk w sprawie prospektu historii narodu polskiego" stawiano za wzór opracowania Davida Hume'a, Williama Robertsona i Edwarda Gibbona. Jednocześnie stwierdzano, że idealne dzieło historyczne to takie, które: "...prowadzić go będzie [czytelnika] ze znajomością przyczyn po różnych stopniach wzrostu, potęgi, chwały, nikczemności, słabości, podległości narodu, aż do zupełnego bytu jego politycznego zniszczenia"²³.

Spośród dzieł znanego filozofa - krytyka związku przyczynowego, a ponadto historyka i ekonomisty angielskiego Davida Hume'a /1711-1776/, w omawianym wykazie literatury umieszczono trzy traktaty, w tłumaczeniu francuskim, a mianowicie: "Histoire de la maison de Platenet...", "Histoire de la maison de Tudor..." i "Histoire de la maison de Stuart..."²⁴. Obok nich zalecano "Histoire de la rivalité de la France et l'Angleterre..." Gabriela Henri Gaillarda /1726-1806/ historyka i publicysty francuskiego, współredaktora słynnego czasopisma paryskiego "Journal des Savants", członka akademii, miłośnika Voltaire'a. Biorąc za wzór historyków starożytnych - wprowadził krasomówstwo do swego dziejopisarstwa. Krytykę wywołała przyjęta przez Gaillarda metoda historyczna, która dopuszczała zerwanie powiązania faktów odnośnie do polityki, administracji, religii, literatury i sztuki²⁵. W gronie znamienitych historyków znalazł się również jezuita francuski Guillaume Hyacinthe Bougeant /1690-1743/ - autor "Histoire du traité de Westphalie..."²⁶. Dzieło to zyskało uznanie i popularność, a w szczególności jego część dotycząca wydarzeń wojсковych²⁷. Powstało ono na podstawie pamiętników Jeana Antoine'a d'Avaux /1640-1709/ francuskiego męża stanu i dyplomaty, którego "Mémoires et négociations du cte d'Avaux" znalazły się w wykazie literatury zawartym w rozkazie Jerowskiego²⁸. Wpisano tu również dzieła wybitnych marszałków francuskich. "Mémoires.." księcia Jacques'a Fritza-Jamesa de Berwicka /1670-1734/ - naturalizowanego we Francji syna Jakuba II Stuarta²⁹. "Mémoires politiques et militaires pour servir a l'histoire de Louis XIV et Louis XV..." Adriena Maurice'a de Noaillesa /1678-1766/ - uczestnika wojny o sukcesję tronu polskiego w latach 1733-1735³⁰. "Lettres, mémoires et négociations..." Godefroi d'Estradesa /1607-1686/, którego działalność dyplomatyczna i wojskowa przypadła na panowanie Ludwika XIII i Ludwika XIV³¹.

Teksty wyżej wymienionych autorów miały być lekturą tylko dla podbrygadierów, która to czynność powinna mieć miejsce codziennie przed południem od godziny 8 do 9 i po obiedzie od godziny 15 do 16 - z tym, że zestaw książek na popołudnie był odmienny. Na początku znajdują się "Les vies des hommes illustres..." Plutarcha pisarza i filozofa, moralisty z Cheronei. Następne pozycje to: "Histoire de la marine française..." oraz "Histoire de l'Ordre royale et militaire de St Louis..."³². Wykaz literatury w tej części zamyka wybitne dzieło "Revolutions de Portugal..." znanego

historyka francuskiego René Vertota d'Auberta /1655-1735/, którego talent pisarski wysoko oceniał Jacques Bénigne Bossuet³³.

Zgodnie z brzmieniem rozkazu Jerowskiego - dwa razy w tygodniu podbrygadierowie czytać powinni "...życia polskich ludzi wielkich, jako to Chodkiewicza, Opalińskiego, Tarnowskiego, Zamoyskiego"³⁴. Na życzenie Stanisława Augusta - opracowania biografii hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza /1560-1621/ podjął się biskup Adam Tadeusz Stanisław Naruszewicz i wydał ją w 1781 r. pod tytułem "Historia Jana Karola Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana W. [ielkiego] X. [Księstwa] L. [itewskiego]"³⁵. Autorem dzieła "Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego 1488-1561 kasztelana krakowskiego hetmana wielkiego koronnego ..." był Stanisław Orzechowski /1513-1566/, polski pisarz polityczny i polemista religijny. Tekst biografii opublikował, z rękopisu zachowanego w Bibliotece Załuskich - Franciszek Bohomolec, w 1773 r.³⁶. "Życie Jana Zamoyskiego 1542-1605 kanclerza i hetmana wielkiego koronnego..." zostało wydane w 1775 r. również przez Bohomolca, który opracował biografię na podstawie rękopisu Renholda Solescius Heidensteina /1556-1620/ historyka, sekretarza królewskiego i współpracownika J. Zamoyskiego³⁷. Spośród kilku Opalińskich, którzy utrwalili swe imię w dziejach Rzeczypospolitej najbardziej uzasadniony potrzebami Szkoły Rycerskiej wydaje się zamiar zachowania w świadomości wychowawców i uczniów, sylwetki Łukasza Opalińskiego /1612-1662/ marszałka nadwornego koronnego, wszechstronnie wykształconego pisarza politycznego, teoretyka poezji, satyryka, zawziętego krytyka anarchii w państwie, który: "Nie tylko zaś piórem, ale też i orężem wślawił się"³⁸. Tenże Łukasz posiadał zgromadzony wspólnie ze swym bratem Krzysztofem - okazały księgozbiór. Jak twierdzi Józef Konstanty Bogusławski: "Od piętnastego roku życia swego tak się czytania ksiąg różnych chwycił, że się jego umiejętności ludzie uczeni dziwowali i w drodze nawet czytywał, do czego miał umyślną sporządzoną bibliotekę podróżną"³⁹. Niestety, przeprowadzona identyfikacja bibliograficzna wymienionego w rozkazie Jerowskiego życiorysu Opalińskiego - nie doprowadziła do ustalenia biografii wydanej do 1781 r. Dzieło J. K. Bogusławskiego ukazało się bowiem dopiero w 1788 r. Być może w Szkole Rycerskiej korzystano z biogramu Opalińskiego zawartego w herbarzu pióra Kaspra Niesieckiego /1682-1744/, "Korona polska...rycerstwa klejnotami ozdobiona, potomnym zaś wiekom zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej ojczyźnie synów poddana...", którego

cztery tomy zostały opublikowane w latach 1728-1743 lub też z jakiegoś opracowania rękopiśmiennego⁴⁰.

Powyższy wybór postaci bohaterów zapewne miał na celu popularyzację wzorów działania dla dobra publicznego i bezpieczeństwa kraju - kształtowanie zaś takiego modelu obywatela Rzeczypospolitej było celem Szkoły.

Rozkaz Jerowskiego ustalał niedzielne przedpołudnie na spotkania podbrygadierów, gefrejterów i kadetów najstarszej siódmej klasy - dla jednogodzinnej wspólnej lektury specjalnego zestawu tekstów o tematyce filozoficzno-moralnej. Na pierwszym miejscu znajduje się tu bardzo popularne dzieło "Les caractères de Theophraste..." pióra francuskiego pisarza-moralisty Jeana de La Bruyère'a /1645-1696/ - wielbiciela starożytności i aktywnego uczestnika sporów z "nowożytnikami"⁴¹. Wymowne jest uwzględnienie w wykazie "Esprit..." pióra Jeana Jacquesa Rousseau /1712-1778/, którego dzieło w zestawieniu z następną pozycją wykazu lektur "Les oeuvres de Senèque..." sugeruje chęć porównania nowoczesnej koncepcji filozofii człowieka ze starożytną stoicką etyką rzymskiego myśliciela, pisarza i poety Luciusa Annaeusa Seneki-Młodszego⁴². Oświeceniowy ideał dydaktyzmu przepojonego racjonalizmem i tolerancją - propagowało londyńskie czasopismo "Spectator" /1711-1714/, które stało się prototypem "czasopism moralnych", m.in. polskiego "Monitora" /1765-1785/. Było ono tłumaczone na kilka języków europejskich, a przede wszystkim na język francuski. W omawianym wykazie literatury znalazł się tytuł "Le Spectateur"⁴³. W "Catalogue des livres de Bibliothèque et de Classe à l'usage de l'Académie du Corps Royal des Cadets, 1769" opracowanym przez Philippe'a Thevenota de Tannay - wśród "livres de Bibliothèque" jest wymieniony tytuł "Spectateur nouveau par Bastide" oraz odsyłacz od Bastide do "Spectateur nouveau"⁴⁴. Prawdopodobnie w rozkazie Jerowskiego chodzi właśnie o ten zbiór esejów moralnych pióra literata francuskiego Jeana Françoisa de Bastide'a /1724-1798/, charakteryzujący się znaczną powlerzchowością⁴⁵. Należy dodać, że znakomity komedio- i powieściopisarz francuski Pierre Carlet Marivaux de Chamblain redagował w latach 1721-1724 czasopismo "Le Spectateur Français", które, być może, było wykorzystywane w Szkole Rycerskiej⁴⁶. Na szczególne podkreślenie zasługuje zalecenie w rozkazie lektury słynnego "Journal Encyclopédique par une société des gens de lettres...", w którym zamieszcza- li swe artykuły encyklopedyści francuscy, a m.in. zbliżony do ich

kręgu nakładca i wydawca paryski Charles Joseph Panckoucke⁴⁷. Wykaz literatury zamyka dzieło anonimowe "Modèles de l'heroïsme et des vertus militaires, ou histoire abrégé des plus célèbres guerriers anciens et modernes, contenant les vies d'Annibal etc...". Jest to kompilacja, składająca się z dwóch woluminów, z których pierwszy został zredagowany przez bliżej nieznanego "Dom. P.P. l'abbé bénédictin" i nosi tytuł "L'heroïsme, ou l'histoire militaire". W drugim zaś zawarte są żywoty: Juliusza Cezara; Guesolina /właściwie Bertrand de La Motte-Broons, żyjący w latach 1320-1380/ - jednego z najwybitniejszych francuskich dowódców; Bayarda /właściwie Pierre du Terrail, żył w latach 1473-1524/ - oficera francuskiego, który zyskał miano "kapitana nieustraszonego i nieskazitelnego"; oraz Ludwika II Wielkiego Kondusza /1621-1686/ - wodza Francuzów podczas wojny trzydziestoletniej, a w swej bogatej działalności politycznej, kandydata do korony polskiej⁴⁸.

Warto podkreślić, że zgodnie z przyjętą w Szkole Rycerskiej zasadą, księgozbiór był podzielony na dwie części: "livres de Bibliothèque" - dla personelu nauczającego i "livres de Classe" - dla elewów. Miano tu na uwadze cele pedagogiczne i naukowe w zakresie ukierunkowanego doboru literatury uznanej za potrzebną i przydatną dla uczących się oraz niezbędnej jako warsztat naukowy dla wykładowców. Ta zasada podziału nie w pełni była przestrzegana w rozkazie. Biorąc za podstawę dotychczasowe wyniki badań w zakresie rekonstrukcji księgozbioru Biblioteki Szkoły Rycerskiej można stwierdzić, że dzieła takich autorów jak: J.F. Bastide, J. La Bruyère, G. Estrades, D. Hume, J.J. Rousseau, R. Vertot d'Aubert - znajdowały się wśród "livres de Bibliothèque"⁴⁹. Rozkaz świadczy, że dopuszczano - przynajmniej gefrejterów i kadetów siódmej klasy nawet do lektury tekstów Rousseau, czy też zawartych w "Journal Encyclopédique..."; natomiast lektura dla kadetów - Plutarch - miał być czytany wnikliwie przez podbrygadierów. Wnosić z tego należy, że o doborze literatury decydował wyłącznie uznany walor dydaktyczny. Miała ona stać się siłą sprawczą osiągnięcia sformułowanego przez majora Franciszka Jerowskiego celu: "...obudzić się należy, wszystko woła na nas abyśmy za ręce się wzięwszy rzewno rozpoczęli robotę i stale utrzymywali powinność, obywatelstwo, honor nam to każe; mamy wystawiać obywateli użytecznych i poczytych..."⁵⁰.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że na 28 zalecanych do czytania - tylko 4 dzieła zostały wydane po polsku, a pozostałe 24 - to

publikacje w języku francuskim - wydaje się uzasadniony wniosek, że obok wyraźnie akcentowanego w tekście rozkazu waloru wychowawczego - lektura miała sprzyjać pogłębieniu znajomości języka francuskiego wśród podbrygadierów i gefrejterów, jak i kadetów przede wszystkim siódmej klasy. Wszyscy inni elewi, z klas młodszych, brali zapewne udział w jednogodzinnych, popołudniowych spotkaniach organizowanych w niedziele i dni świąteczne, kiedy to w stancjach poszczególnych brygadierów mieli zbierać się podbrygadierowie i gefrejterzy dla odczytywania kadetom wypisów z lektur.

W sumie, w ciągu tygodnia, na lekturę wyznaczonych dzieł zgodnie z brzmieniem rozkazu przeznaczano 2 godziny w dni powszednie i niedzielę oraz 1 godzinę w inne dni świąteczne - co stwarzało warunki systematyczności w realizacji tego procesu dokształcania.

Aby stwierdzić, w jakim stopniu rozkaz Jerowskiego z 25 marca 1781 r. miał charakter specjalny - należałoby dokonać analizy tekstów innych rozkazów władz wydanych w Szkole Rycerskiej - bowiem nie sposób w chwili obecnej wyrazić przekonanie, że wykaz lektur pojawił się tylko jednorazowo w dokumencie stanowiącym przedmiot niniejszych rozważań.

ANEKS

w Warszawie d[nia] 25 martij 1781⁵¹

Parol

Pins [k?] i Sochaczew

Jutro ordyn [ans]: Klasy

Gdy mało się znajduje w Korpusie teraz kadetów zdolnych do korzystania w czytaniu, zdaje się być rzeczą przynajmniej arcy-potrzebną, aby P.P. panowie sous-brygadierowie i gefrejterowie, /których jest najszczytniejszą powinnością ustawnie w biegu wszystkich momentów chwycać pory zręczne do zachęcania i zagrzewania młodzieży do dobrego/ czerpali w źródłach pożytecznych czytania, maksymy i przykłady rzetelności, patriotycznego entuzjazmu, waleczności, brzydzenia się wszystkim tym cokolwiek honorowi najdelikatniejszemu i uczciwości przeciwnym być może, a to aby ugro-madzali materiały do rozdzielania młodzieży brygad swych. Trzeba

tedy aby P.P. sous-brygadierowie co dzień na jedną godzinę z rana od 8 mej do 9 tej zbierali się i czytali w kupie; niech zacząną od:

Abrégé chrologique de l'histoire d'Allemagne par Mr Pfeffel⁵² z którego rzeczy, pryncypalniejsze przypadki w seksterna swoje konnotować mają: skończywszy Pfeffela niech czytają:

Charles Quins par Robertson⁵³

Abrégé de l'histoire de France par Hainault [Hénault]⁵⁴

Histoire de la maison de Plantagenet⁵⁵

Histoire de la maison de Tudor⁵⁶

Histoire de la maison de Stuard [Stuart] par Hume⁵⁷

Histoire de la rivalité de l'Angleterre avec la France, avec le supplément par Mr Gaillard⁵⁸

Histoire du traité de Wessphalie [Westphalie] par le pere Bougeant⁵⁹

Mémoires et négociations du comte d'Estrades⁶⁰

Mémoires et négociations du c[om]te d'Avaux⁶¹

Mémoires de Turcy⁶²

Mémoires de Noailles⁶³

Mémoires de Barwick [Berwick]⁶⁴

Historyczne ozytania zawsze z kartami geograficznymi czynić się mają. Po obiedzie od 3 ej do 4 tej:

Les vies des hommes illustres de Plutarque⁶⁵

Le Plutarque françoise⁶⁶

L'histoire de la marine françoise⁶⁷

L'histoire de l'ordre royale et militaire de s[ain]t Louis⁶⁸

Les révolutions de Portugal⁶⁹

Dwa razy w tydzień życia polskich ludzi wielkich, jako to życie: [Jana Karola] Chodkiewicza⁷⁰, [Łukasza] Opalińskiego⁷¹, [Jana] Tarnowskiego⁷², [Jana] Zamoyskiego⁷³.

W niedzielę z rana, po kaplicy, zgromadzą się w klasie której: sous-brygadierowie, gefrejterowie i kadeeci siódmej klasy i czytać będą przez godzinę:

Les caractères de Theophraste⁷⁴

L'esprit de Rousseau⁷⁵

Les oeuvres de Seneque traduites en françois⁷⁶

Le Spectateur⁷⁷

Le Journal Encyclopedique⁷⁸

Modèles de l'heroïsme et des vertus militaires⁷⁹

Imię Pan dyrektor nauk wybierać będzie jakie ma być czynione czy-

tanie, a brygadier inspekcję mający dopilnuje, ażeby żaden sous-brygadeier ani gefrejter od tegoż czytania nie uwalniał się i nieprzytomnych zaraz oficerowi komendę mającemu meldować będzie.

Od 3 ej do 4 ej w niedzielę i we święta zejda się kadeci do stancji swych brygadierów i tam w przytomności ich sous-brygadier [owie] i gefrejterowie czytać będą kadetom ekstrakty cieka-wych i pożytecznych rzeczy, które sobie w przeciągu tygodnia w se-ksterna zanotowali. Te czytania aby w pożytek poszły, nie trzeba aby otrzymując odbywały się jak wszystko się dotąd dzieje, nie trzeba aby w rozerwaniu i rozsypaniu myśli, lecz w chęci korzy-stania i dla siebie i dla drugich. Przyznając zatem, że mało-dbalstwo i zasypianie tych wszystkich, których czuwać jest po-winnością, źródłem stało się opuszczenia się kadetów i tego nie-porządku, który w nim panuje; zamiast co by do wydoskonalenia dą-żyć miał Korpus, dąży do upadku; porozumienia się nie masz żad-nego, nie masz emulacji. Wiele dobrych ustaw i pożytecznie po-czynionych poszło w nieużywanie i zapomnienie; obudzić się nale-ży, wszystko woła na nas abyśmy za ręce się wzięwszy rzewno roz-poczęli robotę i stale utrzymali powinność, obywatelstwo, honor nam to każe; mamy wystawiać obywatelów użytecznych i pocziwych; wieleż to sposobów oficerowie mają przez przykłady tego co się dzieje, tego co usłyszą o różnym sprawowaniu się osób na urzę-dach, o sprawowaniu się magistratur, o sprawowaniu się różnych w życiu prywatnym; wiele to sposobów mają obrzydzenia młodzieży podłość, powolność dla złego zdania cudzego, chciwość, gust do faciend i onych nieuczciwość okazać; obrzydzenie wpajać do łó-trostwa, grubiaństwa, nieaplikacji; zalecenia stałości, odwagi, patriotyzmu etc. etc. Wstydem jest dla Korpusu, że dotąd jeszcze znajduje się taki, który kradzieży się dopuszcza. Gdyby ustaw-nie od najdrobniejszego dziecka, do najstarszego kadeta hańba ta-kowego uczynku tak w umyśle powiększoną była, jak należy: gdyby każdy przybysz wiedział na wstępie, że płaszczem pobłażania ukry-tym nie zostaje ten występek; na koniec, że choćby ukryć chciano, kamraci cierpieć nie będą występnego - już by pewnie dotąd był wykorzenionym ten występek tak podły. Lecz do takowej gorliwości utrzymania trzeba aby ją ustawnie rozdymwali starsi i entuzjazm aby szedł na dół; chcąc takie utrzymać skutki, trzeba wszelkie próby czynić i myśleć ustawicznie nad sposobami wydoskonalenia roboty, co się w Korpusie teraz w niczym nie dzieje, a działać się koniecznie powinno. Jerowski Maj. [or]

Przypisy

¹ Teki Paryskie nr 32 - Zbiór materiałów do czasów Stanisława Augusta z lat 1764-1797, poz. 27, s.669-672 - Plan pracy i zajęć dla Szkoły Kadetów w Warszawie z 25 marca 1781 r./w dalszym ciągu przypisyw stosowana będzie nazwa dokumentu - Plan./; por. C. Chowaniec; Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu, t.1, Kraków 1939, s.28.

² Por. Chronologia polska, red. B.Włodarski, Warszawa 1957, tabl.25, s.396.

³ Zob.: Polski słownik biograficzny, t.11, Wrocław 1964, s.177; M.Miterzanka, Działalność pedagogiczna Adama ks. Czartoryskiego generała ziem podolskich, Warszawa 1931, s. 28 i 30; H. Mościcki /Generał Jasiński i Powstanie Kościuszkowskie, Warszawa 1917, s.45/ przypisuje dodatkowo Jerowskiemu komendę musztry w Korpusie, które to ustalenie zostało potwierdzone przez H. Szwankowską w komentarzu do dzieła A.Magiera, Estetyka m.st. Warszawy, Wrocław 1963, s.300.

⁴ K.Mrozowska, Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego /1765-1794/, Wrocław 1961, s.: 25,54,58-59,65,73-74,191.

⁵ A.Zahorski, Ignacy Wyssogota Zakrzewski prezydent Warszawy, Warszawa 1979, s.147.

⁶ M.Miterzanka, o.c., s.30.

⁷ Plan, s.669.

⁸ Por. K.Mrozowska, o.c., s.186.

⁹ Por. toż s.124-125.

¹⁰ Plan, s.670.

¹¹ Toż, s.669.

¹² Toż, s.670.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Plan, s.670.

¹⁶ Toż, s.669.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. J.Wojakowski, Biblioteka kozienicka Stanisława Augusta [w:] Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, t.5, Warszawa 1981, s.114.

¹⁹ Por. Biographie universelle ancienne et moderne..., t.20, Paris 1817, s.48-54.

- 20 Biographie universelle ..., t.33, Paris 1823, s.531-574.
- 21 Plan, s.669.
- 22 W.Zawadzki, Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców, t.1, Warszawa 1963, s.710.
- 23 H.Serejski, Historycy o historii, Warszawa 1963, s.63-64.
- 24 Plan, s.669.
- 25 Biographie universelle..., t.6, Paris 1816, s.271-273.
- 26 Plan, s.669.
- 27 Biographie universelle..., t.5, Paris 1812, s.299-300.
- 28 Plan, s.669; Biographie universelle..., t.3, Paris 1811, s.105.
- 29 Plan, s.669; Biographie universelle..., t.4, Paris, 1811, a.384-385.
- 30 Plan, s.669; Biographie universelle..., t.38, Paris 1822, s.312-321.
- 31 Plan, s.669; Biographie universelle..., t.3, Paris, 1811, s.404-405.
- 32 Plan, s.669.
- 33 Plan, s.669; Biographie universelle..., t.48, Paris 1827, s.293-299.
- 34 Plan, s.669.
- 35 J.Platt, Korespondencja Adama Naruszewicza 1762-1796, Wrocław 1959, s.7; S.Estreicher, Bibliografia polska, t.23, Kraków 1910, s.48.
- 36 Por.: S.Estreicher, o.c., s.458/59; Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut", Piśmiennictwo staropolskie, red. R.Pollak, t.3, Warszawa 1965, s.50, poz.22; toż, Oświecenie, red. E.Aleksandrowska, t.4, Warszawa 1961, s.278, poz.11 - podaje pod F.Bohomolcem w rubryce "Prace edytorskie i redakcyjne".
- 37 Por. K.Estreicher, Bibliografia polska, t.13, Kraków 1894, s.229; Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut", Oświecenie, t.4, Warszawa 1961, s.276, poz.35.
- 38 J.K.Bogusławski, Życia sławnych Polaków krótko zebrane, t.1, Warszawa 1788, s.187.
- 39 Toż, s.186.
- 40 K.Niesiecki, Korona polska...rycerstwa klejnotami....ozdobiona, potomnym zaś wiekom zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej ojczyźnie synów podana..., t.3, Lwów 1740, s.472-474.

- 41 Plan, s.670; Biographie universelle..., t.6, Paris 1812, s.175-178.
- 42 Plan, s.670.
- 43 Plan, s.670.
- 44 Catalogue des livres de Bibliothèque et de Classe à l'usage de l'Académie du Corps Royal des Cadets, 1769 /w zbiorach rękopiśmów Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. B02 882/, s.9 i 73.
- 45 Biographie universelle..., t.3, Paris 1811, s.511.
- 46 Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale, t.7, Paris, 1931, kol.78.
- 47 Plan, s.670; Inventaire des périodiques scientifiques des bibliothèques de Paris..., fasc.1, Paris 1924, s.527 - podaje po tytule: "P.[ar] Rousseau...". O udziale w redagowaniu czasopisma Ch.J.Panckoucke'a zob. Biographie universelle..., t.32, Paris 1822, s.481-483, Encyklopedia wiedzy o książce, Wrocław 1971, s.1763 - podaje, że Panckoucke był wydawcą m.in. "Journal Encyclopédique...".
- 48 Plan, s.670; A.A.Barbier; Dictionnaire des ouvrages anonymes, t.3, Paris 1875, kol.320.
- 49 Catalogue des livres de Bibliothèque et de Classe..., s.2, 9,10,13,24,38,69,70,73; Dotychczasowy stan badań nad rekonstrukcją księgozbioru zob. J.Wojakowski, Nowożytna treść w księgozbiórach Szkoły Rycerskiej [w:] Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiórach polskiego Oświecenia, red. I.Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław 1976, s.81-111; por. S.Rosołowski, Z dziejów kultury intelektualnej wojska polskiego, Warszawa 1980, s.101-120.
- 50 Plan, s.670.
- 51 W odpisie dokumentu wprowadzono modyfikację pisowni oraz interpunkcji.
Podstawę dla przeprowadzonej identyfikacji bibliograficznej poszczególnych pozycji z wykazu literatury zawartego w dokumencie stanowią następujące bibliografie i katalogi /jednocześnie podają zastosowane w opisach skróty ich nazw/:
- Barbier A.A., Dictionnaire des ouvrages anonymes, t.1-4, Paris 1882-1889 - Barbier -
- Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut", Piśmiennictwo staropolskie, red. R.Pollak, t.1-3, Warszawa 1963-1965; toż, Oświecenie, red.E.Aleksandrowska, t.1-6, Warszawa 1966-1972 - "Nowy Korbut" - British Museum General Catalogue of printed Books. Photographic edition ..., t.1-263, London 1965-1966 - BMC -
- Catalogue générale des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale, t.1-217, Paris 1897-1973 - CBN -
- Catalogue des livres de Bibliothèque et de Classe à l'usage de l'Académie du Corps Royal des Cadets, 1769 - rękopis - P.Thevenot de Tannay - Thevenot -
- Estreicher K., Estreicher S., Estreicher K., Bibliografia polska, część III, t.1-34, Kraków 1891-1951 - Estreicher -
- Gioranescu A., Bibliographie de la littérature française du dix huitième siècle, t.1-3, Paris 1969 - Gioranescu -

Wykaz pozostałych skrótów:

BOW - Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

BN - Biblioteka Narodowa

kol. - kolumna

por. - porównaj

poz. - pozycja

s. - strona

sygn. - sygnatura

t. - tom

wol. - wolumin

52 PFEFFEL-KRIEGLSTEIN Christian Friedrich von
Abrégé chronologique de l'histoire et du droit public d'Alle-
magne, par M.P.S.D.A.D.S.M.L.R.D.P.E.D.S. [Monsieur Pfeffel se-
crétaire d'ambassade de Sa Majesté le Roi de Pologne électeur de
Saxe] Paris 1766 8° por.: Barbier, t.1, kol.16; CBN, t.135,
kol.668.

53 ROBERTSON William
Histoire du régné de l'empereur Charles Quint...Ouvrage traduit
de l'anglois...
Amsterdam 1771 12° por.: BMC, t.204, kol.295.

54 HÉNAULT Charles Jean François
Nouvel abrégé chronologique de l'histoire de France..., Paris
1744 8° por. CBN, t.70, kol.402.

55 HUME David
Histoire de la maison de Plantagenet sur le trône d'Angleterre,
par..., traduite de l'anglois par Madame B^{xxx}
Amsterdam 1765, 2 wol. 4°; Amsterdam 1769, 6 wol. 12°, por.: CBN,
t.74, kol.1202; BMC, t.109, kol.77.

56 HUME David
Histoire de la maison de Tudor, sur le trône d'Angleterre, par...
traduite de l'anglois par Madame B^{xxx}
Amsterdam 1763, 6 wol. 12°, por.: CBN, t.74, kol.1202; BMC, t.109,
kol.77, egzemplarz oryginalny z Biblioteki Szkoły Rycerskiej zob.
w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, sygn. 59019 I

57 HUME David
Histoire de la maison de Stuart sur le trône d'Angleterre, par...
Londre 1766, 6 wol. 12°, por.: CBN - tamże; BMC - tamże; egzem-
plarz oryginalny z Biblioteki Szkoły Rycerskiej zob. w Biblio-
tece Czartoryskich w Krakowie, sygn. 59053 I.

58 GAILLARD Gabriel Henri
Histoire de la rivellité de la France et d'Angleterre par... His-
toire de la querelle de Philippe de Valois et d'Eduard III, conti-
nuée sous leurs successeurs, pour servir de suite et de secon-
de partie à l'histoire de la rivalité... Supplément a l'histoi-
re..., Paris 1771-1777, 11 wol. 12°, por. CBN, t.56, kol.588.

59 BOUGEANT Guillaume Hyacinthe
Histoire du traité de Westphalie, ou des négociations qui se fi-
rent à Munster et à Osnaburg, pour établir la paix entre
toutes les puissances de l'Europe. Composée principalement sur
les mémoires de la cour et des plénipotentaires de France..., Pa-
ris 1744, 2 wol. 4°, Paris 1744, 1751, 6 wol. 12°, por. CBN, t.17,
kol.201.

60 ESTRADES Godefroi de

Lettres, mémoires et négociations de M.le Cte d'Estrades, tant en qualité d'ambassadeur de S.M.T.C. en Italie, Angleterre et en Hollande que comme plénipotentiaire à la paix de Nimègue conjointement avec M.M.Colbert et le Cte d'Avaux ...Nouvelle édition... Londres 1743, 9 wol. 12°, por.: CBN, t.48, kol.539; BMC, t.68, kol.793; Thevenot, s.2 - podaje, że w zbiorach Biblioteki Szkoły Rycerskiej znajdowało się dzieło tegoż autora: Ambassades et négociations de M. le Comte d'Estrades en Italie, en Angleterre et en Hollande depuis l'année 1637 jusqu'en l'année 1662, Amsterdam 1718 12° /por.: CBN, t.48, kol.539, BMC, t.68, kol.792/.

61 AVAUX Jean Antoine de

Mémoire présenté aux Etats Généraux le 5 novembre 1681. Négociations de monsieur le comte d'Avaux en Hollande depuis 1679, jusqu'en 1684 /depuis 1685 jusqu'en 1688/ Paris 1752-1753, 6 wol. 8°, por.: Biographie universelle... t.3, Paris 1811, s.105; BMC, t.158, kol.679 - cytuje pod Mesmes Jean Antoine de Comte d'Avaux; CBN, t.113, kol.275 odsyła od Mesmes do Avaux J.A. de.

62 Kwerenda nie doprowadziła do identyfikacji bibliograficznej dzieła.

63 NOAILLES Adrien Maurice Comte d'Ayen, duc de

Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et Louis XV, composés sur les pieces originales recueillies par Adrien Maurice, duc de Noailles... par M.l'abbé Millot, Paris 1776-1777, 6 wol. 12°, por. CBN, t.125, kol.14 cytuje pod Noailles maréchal Adrien Maurice, Cte d'Ayen duc de.

64 BERWICK Jacques Fritz-James duc de

Mémoires de maréchal de Berwick écrits par lui-même avec une suite abrégé depuis 1716, jusqu'a sa mort en 1734, précédés de son portrait par milord Bolingbroke et d'une ébauche d'éloge historique, par le président de Montesquieu, terminés par notes et des lettres servant de pièces justificatives pour la campagne de 1703, Paris 1778, 2 wol. 16°, por. CBN, t.12, kol.546.

65 PLUTARCH

Les vies des hommes illustres de Plutarque, traduites en françois..., Amsterdam 1763, 12 wol. 12°, por. Egzemplarz oryginalny z Biblioteki Szkoły Rycerskiej, zob. BN sygn. XVIII.1.10571; CBN, t.139, kol.405-406 cytuje inne wydania.

66 Kwerenda nie doprowadziła do identyfikacji bibliograficznej dzieła. Zapewne chodzi tu o któryś z bardzo popularnych w owym czasie przekładów "żywotów" Plutarcha na język francuski.

67 Kwerenda nie doprowadziła do identyfikacji bibliograficznej dzieła.

68 Dzieło: Histoire de l'ordre royale et militaire de S.Louis, précédée d'un précis historique sur l'ancienne chevalerie; et suivie de toutes les ordonnances relatives à cet ordre... zostało wydane w Paryżu dopiero w 1815 r. - w źródłach informacji brak wydań wcześniejszych, por.: CBN, t.112, kol.1036; Barbier, t.2, kol.689. Może czerpano wiadomości z wydawnictwa: Histoire des ordres monastiques, religieux et militaires... /t.1-8, Paris 1714-1719/ - w t.8, s.422-425 - Chapitre LXVII - "Des chevaliers de l'ordre de Saint Louis en France".

69 VERTOT - AUBERT René de
Révolutions de Portugal. Nouvelle édition..., Paris 1758 8° por.:
BMC, t.8, kol.229 cytuję pod Aubert de Vertot d'Aubeuf René; The-
venot, s.69 podaje "Révolution de Portugal par Vertot".

70 NARUSZEWICZ Adam Tadeusz Stanisław bp
Historia Jana Karola Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana
W [ielkiego] X. [łestwa] L. [itewskiego] Warszawa 1781, 2 wol. 8°
por.: Estreicher, t.23, s.48; "Nowy Korbut", Oświecenie, t.5, s.376,
poz.61.

71 Kwerenda nie doprowadziła do identyfikacji bibliograficznej
dzieła. Może czerpano wiadomości z herbarza: Niesiecki Kasper-Ko-
rona polska...rycerstwa klejnotami ozdobiona, potomnym zaś wiekom
zaszczyt i nieśmiertelność sławę pamiętnych w tej ojczyźnie synów
podana..., t.1-4, Lwów 1728-1743 - w t.3, s.472-474 biogram Łuka-
sza Opalińskiego /1612-1662/.

72 ORZĘCHOWSKI Stanisław
Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego, hetmana
wielkiego koronnego pisany niegdyś przez Stanisława Orzechowskie-
go. Teraz z rzadkiego Załuskich Biblioteki rękopisma wyjęty, wy-
drukowany i przypiskami objaśniony.
Warszawa 1773 8° por.: Estreicher, t.13, s.458/59 i t.23, s.48
za autora uznaje F.Bohomolca; "Nowy Korbut", Piśmiennictwo staro-
polskie, t.3, s.50, poz.22 oraz "Nowy Korbut", Oświecenie, t.4,
s.278, poz.11 - Bohomolca uznaje za wydawcę i dzieło cytuję pod
Orzechowskim.

73 BOHOMOLEC Franciszek
Życie Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego...,
Warszawa 1775 12° por.: Estreicher, t.18, s.81 stwierdza, że Boho-
molec dokonał przeróbki dzieła Reinholda Solescius Heidensteina;
"Nowy Korbut", Oświecenie, t.4, s.276, poz.35 podaje pod Bohomol-
cem.

74 LA BRUYÈRE Jean de
Les caractères de Theophraste avec les caractères ou les mœurs
de ce siècle par ...Nouvelle édition augmenté de quelques notes
sur ces deux ouvrages et de la défense de La Bruyère et de ces
caractères ... par M.Coste.
Amsterdam 1743, 2 wol. 12°, por.: BMC, Supplément, t.45, London
1968, kol. 752; Thevenot, s.10 i 13 - stwierdza obecność w Bi-
bliotece Szkoły Rycerskiej wydania z 1743 r.: J.Wojakowski, Bi-
blioteka kozienicka..., s.103 i 119.

75 ROUSSEAU Jean Jacques
Esprit, maximes et principes de J.J.R.
Neuchâtel 1764 8° por. Gioranescu, t.3, s.1517.

76 SENECA Lucius Annaeus -Młodszy
Les oeuvres de Sénèque le philosophe traduites en françois par
feu M.La Grange, avec notes de critique d'histoire et de littéra-
ture /Essai sur la vie de Sénèque, sur ses écrits et sur règnes
de Claude et de Neron, etc. [par D.Diderot]/Paris 1778, 1779 12°
por. BMC, t.219, kol.39.

77 BASTIDE Jean François de
Le Nouveau Spectateur

Amsterdam, Paris 1758-1760, 8 vol. 12°, por.: Thevenot, s.73; CBN, t.8, kol.633. Byé može chodzi tu o czasopismo "Le Spectateur Français par Mr de Marivaux, ou recueil de tout ce qui a paru imprimé sous ce titre. Nouvelle édition ...Augmentée de plusieurs pièces détachées du même auteur". /Paris 1728 2 vol 12°/ por. Periodicals Publications British Museum Catalogue, London 1899, s.1442.

78 Journal Encyclopédique puis et Universel par une société des gens de lettre.
Liège et Bouillon 1756-1794, por.: Inventaire des périodiques scientifiques des bibliothèques de Paris..., Fasc.1, Paris 1924, s.527; Catalogue collectif des périodiques du début du XVII siècle à 1939 conservés dans les bibliothèques de Paris et dans bibliothèques universitaires des départements, t.3, Paris 1969, s.173.

79 Modèles de l'héroïsme et des vertus militaires, ou histoire abrégé des plus célèbres guerriers anciens et modernes, contenant les vies d' Annibal, etc., Paris 1780, 2 vol. 12°, por. Barbier, t.3, kol. 320.